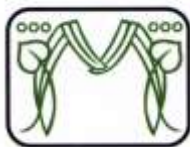

De oude kerktuin van Berghem

Ecologische en cultuurhistorische aspecten

Bert Maes

**Ecologisch
Adviesbureau
Maes**

1. Inleiding

De kerktuin van Berghem dateert evenals de pastorie en de aangrenzende Sint Willibrorduskerk van omstreeks 1900. Deze kerk staat op de plaats van een oudere, vermoedelijk omstreeks 1400, gebouwde kerk. Een deel van de tuinmuren en een gebouwtje aan de noordzijde (het zgn. koetshuisje) zijn ouder dan de huidige kerk. Centraal in de tuin ligt de voormalige pastorie eveneens uit 1900. Aan de westzijde loopt de oude Osseweg met lintbebouwing, deels met historische dorpsbebouwing. De noordzijde wordt begrenst door de Pastoor van Teteringstraat met een monumentale 18^e eeuwse boerderij en erf. Pastorie, kerk, tuinmuren en de genoemde boerderij zijn rijksmonument.

Een aanzienlijk deel van de bomen in de kerktuin dateert uit de aanlegtijd en geeft met de aanwezige bebouwing een monumentaal beeld. Doordat de tuin een openbaar karakter gaat krijgen is door BuroKruit Tuin- en Landschaparchitectuur te Oss een inrichtingsontwerp opgesteld van de kerktuin. Ecologisch Adviesbureau Maes (Utrecht) is door de Gemeente Oss gevraagd om naar aanleiding van het inrichtingsontwerp de cultuurhistorische en ecologische waarden van de tuin te inventariseren en aanvullende adviezen te geven.

Ofschoon in het rapport van BuroKruit al een en ander over de cultuurhistorische en ecologische waarde van de kerktuin wordt genoemd, worden de belangrijkste aspecten hieronder beschreven. Vanwege de cultuurhistorische en ecologische waarden biedt de kerktuin mogelijkheden voor educatieve projecten.

2. Cultuurhistorische betekenis van de kerktuin (kaart 1)

De kerktuin maakt deel uit van een ensemble van kerk, pastorie en oude dorpsbebouwing. Ofschoon de kerkplaats uit de Middeleeuwen dateert geeft het ensemble in hoofdzaak een tijdsbeeld van rond 1900 en van de katholieke dorpsgeschiedenis uit die tijd. De kerktuin geeft een mooi beeld van de oorspronkelijke beplanting. Voor wat de bomen betreft zijn dat plataan, beuk, rode beuk, vleugelnoot, vederesdoorn, es en witte paardenkastanje. Van de heesterbeplanting kan een deel nog dateren uit de aanlegtijd of uit de eerste helft van de 20e eeuw: palmboompje, hulst, kerspruim, liguster, Perzisch ijzerhout (*Parrotia persica*), *Exochorda racemosa* en mogelijk mispel. Enkele bomen en heesters van latere datum kunnen eveneens als cultuurhistorisch van betekenis worden geacht zoals: Hollandse linde, Amerikaanse linde, Libanonceder, zwarte berk, es, cultuurappel, hulst, taxus, palmboompje, liguster en wilde kardinaalsmuts. Een aantal bomen zijn op de gemeentelijk monumentale bomenlijst geplaatst. Mogelijk zijn ook enkele vaste planten nog uit de aanlegperiode, maar dit is in dit kader niet aantoonbaar. Enkele delen van de gazons kunnen vanwege hun botanische samenstelling van cultuurhistorisch belang worden geacht.

Behalve de bomen en heesters die door hun ouderdom of omvang een monumentale waarde hebben dient nog de betekenis genoemd te worden uit oogpunt van kerkelijke, rituele en christelijk-symbolische aard zoals palmboompje, kronkelwilg, wilde kardinaalsmuts, Libanonceder, wijnrank, hulst en taxus.

Bekende voorbeelden van het gebruik in de eredienst zijn hulst (Kerst), palmboompje (Pasen) en kronkelwilg (Pasen). Daarnaast kunnen soorten als linde, taxus en es nog genoemd worden vanwege hun algemene mythologische betekenis, al zullen ze om die redenen vermoedelijk niet zijn aangeplant.

Behalve de beplanting en inrichting van de tuin is de cultuurhistorisch betekenis gelegen in de aanwezigheid van de neogotische kerk en pastorie, de tuinmuren met ezelsrug en pilasters, het zgn. koetshuisje (mogelijk een voormalige baarhuisje annex stalling) en boerderij aan de Pastoor van Teteringstraat. Met uitzondering van het koetshuisje vallen genoemde elementen onder de monumentenwet.

Van de tuinmuren en het tuingebouwtje is een bouwhistorische verkenning verricht door de Gooijer Monumenten Advies te Epse. Deels dateren de muren uit de tijd van het kerkgebouw, circa 1900 en zijn als zodanig cultuurhistorisch waardevol. Andere muren zijn ouder en zijn de laatste getuigen van de periode van vóór 1900. Door de verschillen in baksteentypen, toepassing van steunberen, pilasters en ezelsrugdekking, kunnen de tuinmuren en koetshuisje als sfeervolle elementen en begrenzing van de kerktuin worden aangemerkt.

3. Ecologische betekenis (kaart 1)

De belangrijkste ecologische waarde is gelegen in de groep van monumentale, thans ruim honderdjarige, bomen in combinatie met de oudere heesters. Deze hebben een grote waarde voor o.m. vleermuizen, vogels en verschillende ongewervelde diersoorten.

Door hun ouderdom en omvang zijn de grotere bomen in dit verband onvervangbaar. Onderzoek naar met name vogels, vleermuizen en andere kleine zoogdieren en amfibieën is aan te bevelen, mede in het kader van de Flora- en Faunawet. De bomen uit de aanlegtijd van de kerktuin, kunnen op grond van hun soort aanzienlijk ouder worden. Indien hun groeimilieu goed is, hoeven de meeste bomen de komende eeuw niet vervangen te worden. De plataan aan de zuid-westzijde van de pastorie kan als minder vitaal worden aangemerkt en zal wellicht vervangen moeten worden.

Met name besdragende struiken als hulst, taxus, meelbes, Zweedse meelbes en wilde lijsterbes zijn als voedselbron voor vogels van belang. Een goed beheer van de vijver kan bijdragen tot verblijfmogelijkheden van amfibieën en macrofauna.

Waardevol zijn de onder “cultuurhistorische betekenis van de kerktuin” genoemde gazongedeelten. Met name de gazons van het zuidelijke deel van de pastorie-tuin zijn waardevol vanwege hun “schrale” karakter waardoor de soortenrijkdom plaatselijk groot is en ook minder algemene soorten voorkomen. We noemen: grasklokje (beschermde plantensoort middels de Flora- en Faunawet), gewoon duizendblad, klein vogelpootje, echt walstro, madeliefje, gewone margriet, gewoon biggenkruid, kleine leeuwenklauw en muizenoor. De soortenrijkdom is in-

teressant voor bloembezoekende insecten. Gazons en grasvegetaties met deze botanische samenstelling zijn in de afgelopen halve eeuw sterk achteruit gegaan in de provincie en heel Nederland.

De aanwezige bakstenen muren zijn merendeels gemetseld met kalkhoudende specie en zijn een geschikt milieu voor karakteristieke muurplanten. Ofschoon typische muurplantensoorten niet zijn waargenomen bieden de tuinmuren wel mogelijkheden.

Uit educatief oogpunt kan de aanwezigheid van bomen als wilde lijsterbes, meelbes, Zweedse meelbes en vleugelnoot genoemd worden. Wilde lijsterbes is een inheemse boomsoort. De meelbes heeft ons land nooit van nature bereikt maar komt even over de grens in het Eifelgebied voor en bereikt daar zijn uiterste natuurlijke noordgrens.

De Zweedse meelbes is een soort die juist ten noorden van ons land zijn zuidgrens heeft. De meelbes en Zweedse meelbes zijn inmiddels forse exemplaren die niet zoveel voorkomen. De vleugelnoot is een boomsoort uit de Kaukasus, maar kwam van nature voor in ons land vóór de periode van de IJstijden. Op het einde van het zgn. Tertiair (het Tiglien) was het hier subtropisch en leefden er o.a. apensoorten. Vanwege de veelvuldige wortelopslag is een goed maaibeheer echter wel noodzakelijk om de wortelopslag van de boom in toom te houden.

4. Algemene aanbevelingen en overwegingen

Boomwortels en boomspiegels

Vanwege het grote belang van de oude bomen is het van groot belang de wortelzone optimaal te houden. Bodemverdichting en verwijdering van wortels (door leidingen in de bodem bijvoorbeeld) dienen vermeden te worden. Belangrijk is ook dat geen wortels en stamvoeten beschadigd worden door maaien. Vooral beuken zijn daar erg gevoelig voor. Bomen in de straat grenzend aan de pastorietaan zijn al door verkeerd maaibeheer ernstig beschadigd.

Belangrijk is dat bij aanleg van nieuwe paden in de tuin geen boomwortels beschadigen. Enkele geplande paden in het voorliggende tuinplan liggen te dicht tegen de stamvoet van bomen en zouden een stuk opgeschoven kunnen worden. Paden dienen bij voorkeur niet ingegraven te worden, omdat boomwortels veelal dicht aan de oppervlakte liggen. Beter is om de deklaag van nieuwe paden bovenop de wortelzone te leggen. Voor de bomen is het ook beter om geen dichte en afsluitende verharding te kiezen, zoals asfalt, maar lichtere zoals leemhoudende of schelpverharding. Op dit gebied is voldoende keuze om een geriefelijk looppad te creëren.

Besloten karakter

De kerktuin zoals die nu is, heeft een sterk besloten karakter door de aanwezige gebouwen, de bakstenen muren en de beplanting. Het maakt de tuin spannend en verrassend door de diverse onverwachte hoekjes en plekjes. Door het openbare karakter zal het onvermijdelijk zijn de tuin transparanter en overzichtelijker te

maken. Toch is het te overwegen plaatselijk iets meer van de beslotenheid te handhaven. Te denken valt aan het handhaven van de oude tuinmuur, of een deel daarvan, aan de oostzijde (die overigens ook op de rijksmonumentlijst staat en vergunningplichtig is). Aan de zuidzijde zou langs het geplande hekwerk een lage beukenhaag geplaatst kunnen worden, die ook uit cultuurhistorisch oogpunt is aan te bevelen. Aan de noordzijde is handhaving van de buxusgroepjes, de ligusterhaag en de boerenjasmijn tevens gewenst uit cultuurhistorische overwegingen.

Bepanting en cultuurhistorie

Aan te bevelen is om bij nieuwe aanplant de keuze mede te laten bepalen door de geschiedenis van de kerk en de eredienslen. Daarmee kan de tuin een eigen en plaatsgebonden karakter behouden en versterken.

5. Aanbevelingen en discussiepunten (kaart 2)

- Overwogen kan worden om de bestaande muren uit 1900, of een aanzienlijk deel daarvan, te handhaven. Hierdoor worden meer cultuurhistorisch waardevolle elementen gehandhaafd. Tevens blijft daarmee het besloten en verrassende effect van de tuin meer bewaard.
- Ofschoon de monumentale betekenis van het koetshuisje relatief is, is het toch een van de weinige waardevolle elementen die verwijzen naar de geschiedenis van vóór 1900. Door de bouwgeschiedenis van het gebouwtje is een aardige ontwikkeling te zien van baksteenvormen in Brabant van de 18^e-20^e eeuw. De constructie van het gebouwtje is redelijk. Door het aanbrengen van een binnenmuur en voorzieningen kan het goed dienst doen als educatieve ruimte voor kleine groepen. Verkleining van het gebouwtje tot het oudste en meest monumentale deel, maakt het te klein voor groepsgebruik en aanbrengen van voorzieningen.
- Behoud en aanvulling van de huidige noordelijke haag en de haag tussen het koetshuisje en de pastorie (met meelbes en Zweedse meelbes) verdienen om cultuurhistorische redenen en sfeer aanbeveling (zie foto kaft).
- Behoud van enkele bomen en struiken (rode stippen en cirkels in de kaart) verdient om cultuurhistorische redenen aanbeveling.
- Op enkele plaatsen kunnen de geplande paden, vanwege hun ligging en de aard van het voorgestelde dekmateriaal, de bestaande waardevolle bomen beschadigen. Door verplaatsing, verhoogde ligging en ander materiaalgebruik kan de schade worden vermeden (zie oranje asterixen).
- Op drie plaatsen is een karakteristieke en soortenrijke grasvegetatie aanwezig, deels met grasklokjes die middels de Flora- en Faunawet zijn beschermd. Aanbevolen wordt om deze grasvegetaties te sparen en uit te breiden door een gericht maaibeheer. Aanbevolen wordt om op deze plekken geen stinzenflora aan te planten.

18 augustus 2008.

Ecologisch Adviesbureau Maes
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht
030-2302804